

דברי תורה לפרשת אמור

מאת הרב אהרן כ"ץ

סדרי המנהל של בית המקדש

העיסוק הרב בתורת הכהנים ועבודת בית המקדש שאותו אנו אמורים ללמוד מקריאת ספר ויקרא ובמיוחד בפרשת אמור ובהפטרות מעורר בי את הצורך להבין כיצד התנהלו חיי היום יום בהר הבית ובבית המקדש. ואיני מכוון לעבודת הקרבנות. על זה יש לנו משניות ומסכתות ברורות בתלמודים ואנו לומדי התורה עוסקים בהם רבות תוך כדי לימוד התלמוד כולו. אלא דווקא במנהל היום יומי אשר קיים את סדרי העבודה הכל כך מדוקדקים המחויבים על פי ההלכה בעבודת בית ה'. מי ניצח על כל הסדר הגדול והמדויק הזה, כיצד ידע כל כהן ולוי את מקומו ותפקידו המדויק בכל אחד מימות החול ובוודאי בשבתות ובמועדות לאורך כל ימות השנה.

עבודת בדיקה כזו מחייבת עיון נרחב בכל הספרות של ימי התנאים והמסורת התלמודית. צריך להוסיף ולומר שזו מלאכה מורכבת כי עלינו לעשות הבחנה ברורה בין המקורות של החכמים שראו בעיניהם את סדרי הבית לבין החכמים גם מבין חכמי ספרות המשנה שהסתמכו על מסורות שונות ובוודאי כשאנו עוסקים במקורות התלמודיים השונים. הדבר מחייב מחקר גדול ומשמעותי ועלים ממנו אני מבקש להציג בפניכם במאמר קצר זה.

עבודת בית המקדש נתקיימה על ידי משמרות הכהונה. המסורת מדברת על עשרים וארבעה משמרות כהונה. מן התוספתא (מסכת תענית (ליברמן) פרק ג הלכה ב) למדנו ששמנה משמרות תיקן משה לכהונה ושמנה ללויה. אמנם התלמודים הבבלי והירושלמי לא מזכירים שמשה התקין משמרות לוייה אבל העניין נזכר בהחלט בספרות התנאית. בירושלמי בפרק ד' של תענית הוסיף ואמר ארבעה משל אלעזר וארבעה משל איתמר. משעמד דוד ושמואל הרואה עשאים עשרים וארבע משמרות כהונה ועשרים וארבע משמרות לוייה שנאמר: "המה יסד דוד ושמואל הרואה באמונתם" (דברי הימים א' ט') אילו משמרות כהונה ולויה. עמדו נביאים שבירושלם וקבעו שם עשרים וארבעה עמודים כנגד עשרים וארבע משמרות כהונה ולויה שנ' צו את בני ישראל ואמרת אליהם את קרבני לחמי אי איפשר לומ' כל ישראל אלא מלמד ששלוחו של אדם כמותו.

אם משמרות הכהונה היו מתחלפים בכל שבוע הרי שהממונים שנהלו את עבודת המשמרת היו קבועים במקדש. כך יש ללמוד מדבריו של אבא שאול המובאים במסכת פסחים (נ"ז עמוד א')

אבא שאול אומר: קורות של שקמה היו ביריחו, והיו בעלי זרועות נוטלין אותן בזרוע. עמדו בעלים והקדישום לשמים. עליהם ועל כיוצא בהם אמר אבא שאול בן בטנית משום אבא יוסף בן חנין: אוי לי מבית בייתוס אוי לי מאלתן, אוי לי מבית חנין אוי לי מלחישתן, אוי לי מבית קתרוס אוי לי מקולמוסן, אוי לי מבית ישמעאל בן פיאכי אוי לי מאגרופן. שהם כהנים גדולים, ובניהן גיזברין, וחתניהם אמרכלין, ועבדיהן חובטין את העם במקלות.

עדות זו של אבא שאול מלמדת שמשמרות השונות בבית המקדש היו תפוסות בידי בני המשפחות של הכהנים הגדולים.

אכן אף שהיו ממונים קבועים לתפקידים שונים בבית המקדש כל משמרת הייתה כנראה ממנה ממונים מטעמה לחלוקת העבודה בבית המקדש שהרי היה צורך להסדיר את עבודת בית ה' בתוך אנשי המשמרת לבתי האב השונים של אנשי המשמרת. על כן המקורות התנאיים מדברים על ראש המשמר ועל זקני בית אב. כדוגמא נזכיר את המשנה (יומא פרק ג משנה ט)

"בא לו למזרח העזרה לצפון המזבח הסגן מימינו וראש בית אב משמאלו"

וכן המשנה (מידות פרק א משנה ח)

"בית המוקד כיפה ובית גדול היה מוקף רובדין של אבן וזקני בית אב ישנים שם ומפתחות העזרה בידם ופרחי כהונה איש כסתו בארץ". ממשנה זו אפשר להתחיל גם ללמוד על חלוקת התפקידים בבית המקדש, כמו העובדה שמפתחות העזרה היו נמסרים לבית האב העובד באותו היום. מסירת העבודה לבית אב כללה גם מסירת מפתחות העזרה. אך ביום הכפורים נמסר בידי ראש בית האב ללוות את הכהן הגדול משמאלו, כאשר הסגן היה מימין לכהן הגדול והשלשה ניגשים לבצע את ההגדרה על שני השעירים, עבודה חשובה ומשמעותית ביום הקדוש הזה.

בין בעלי התפקידים המתחלפים מצוי גם ראש המעמד וגם לו תפקיד נכבד בעבודה השוטפת של בית ה'. כך רואים אנו לדוגמא ב משנה ב (מסכת תמיד פרק ה משנה ו')

"הגיעו בין האולם ולמזבח נטל אחד את המגרפה וזורקה בין האולם ולמזבח אין אדם שומע קול חברו בירושלים מקול המגרפה ושלושה דברים היתה משמשת כהן ששומע את קולה יודע שאחיו הכהנים נכנסים להשתחוות והוא רץ ובא ובן לוי שהוא שומע את קולה יודע שאחיו הלויים נכנסים לדבר בשיר והוא רץ ובא וראש המעמד היה מעמיד את הטמאים בשער המזרח".

מדובר פה בשלושה בעלי תפקיד. האחד הכהן המייצג את משמר הכהנים השני מבין משמר הלויים והשלישי כנראה ישראל המייצג את המעמד התורן של ישראלים בבית המקדש והוא מכין כנראה את הטמאים החייבים בקרבנות לטהרתם ומעמידם הכן ליד שער המזרח הוא שער ניקנור של בית המקדש.

אכן סידור עבודה זה קשה להבנה משום משום שהעמדתם של הטמאים לקראת הקרבת קרבנם לטהרה מסור במקרא עצמו לידי כהן, (ויקרא י"ד): "והעמיד הכהן המטהר את האיש המיטהר לפני ה'". אפשר אולי לשער שאכן הבא ליטהר היה נמסר בידי ראש המעמד שעבד באותו שבוע והוא מסרו בידי הכהן האחראי באותו יום לקרבנות המיטהרים. לטעמי נקודה זו עדיין צריכה בירור ולא מצאתי לה מקור ברור בספרות התנאית או האמוראית העוסקת בסדרי המינהל של בית המקדש.

אנו יכולים מכל מקום להניח שבכל שבוע ובכל יום נתמנו ממונים אחראיים מבין המשמרות העובדים לניהולה של עבודת המשמרת באותו שבוע.

כבר ראינו שהממונים הללו קרויים בלשון המשנה זקני בית אב והם שהיו ישנים בבית המוקד ומשמרים את מפתחות העזרה ומשמע שבפועל הם קיבלו לידם את הניהול המעשי של בית המקדש בימי עבודת בית האב שלהם. ביטוי נרחב ושם שהיה לממונים הללו נוכל ללמוד מתוך דברי התוספתא במסכת שקלים (ליברמן) פרק ב הלכה טו (

"שבעה אמרכלין מה הן עושין שבעה מפתחות העזרה בידן רצה אחד מהן לפתוח אין יכול עד שיתכנסו כולן נתכנסו כולן אמרכלין פותחין וגזברין נכנסין ויוצאין ולפי כבוד היו נכנסין והיו יוצאין אמי ר' יהודה למה נקרא שמו אמרכל מפני שמר על הכל היו כשרים בכהנים בלויים בישראל מי שיש לו בן בן קודם אח אב קודם כל הקודם בנחלה קודם בשררות ובלבד שינהג כמנהג אבותיו".

כבר כתב רש"י לספר מלכים ב' (י"ב פסוק י') (ציין לדבריו הר"ש ליברמן זצ"ל בתוספתא כפשוטה) שהכהנים שומרי הסף, ספי העזרה, הממונים על מפתחות העזרה הם הנקראים האמרכלים. וכן הובא בתרגום יונתן "אמרכליא", וציין להערתו המחכימה של אברהם ביכלר בספרו בגרמנית פריעסטער עמוד 94). השערה זו מתאשרת על פי המדרש בויקרא רבה על הפסוק אם הכהן המשיח יחטא והדרשן קובע שהמדובר בשבנא המוזכר בספר ישעיהו כמי שהיה על הבית. רבי אליעזר אומר כהן גדול היה ורבי יהודה ברבי אומר אמרכל היה. המחלוקת היא בין החכמים האם היה שבנא הכהן הגדול התפקיד הרוחני הגדול בבית המקדש או שמא היה הפקיד הממונה על אוצרות המקדש (ועיין שם בדבריו של ר' מרדכי מרגליות מפרש הויקרא רבה).

אם אנו נבקש להתאים את האמור במשנה ובתוספתא בסוף ימי הבית האמרכלין היו מקבלין את מפתחות בית המקדש והיו אחראין ראשיים לניהול התקין של הבית

בצדם של האמרכלים פעלו גם הגזברים. אלה מוזכרים בין היתר במשנת שקלים. (פרק ה משנה ב)

"אין פוחתין משלושה גזברין ומשבעה אמרכלין ואין עושין שררה על הציבור בממון פחות משנים חוץ מבן אחיה שעל חולי מעיים ואלעזר שעל הפרכות שאותן קיבלו רוב הצבור עליהן".

קרוב לוודאי שבצד של האמרכלין פעלו הגזברים והיו ממונים על הציוד היקר שהיה מצוי בבית ה' והיה נחוץ לקיום סדר העבודה של בית ה'. איני יודע להסביר מדוע היה צורך במספר גדול יותר של אמרכלין בבית המקדש מאשר מספר הגזברין. אולי היה זה משום שהיו כאלה ששמו עיניהם על אוצרות בית ה'. אבל זו כמובן השערה בלבד.

על כל פנים ראינו בפרק זה שבין המינויים שהיו מתמנים תדיר בבית המקדש נמסרו התפקידים החשובים לראשי המשמרות לראשי בתי האב לאמרכלין ולגזברים.

ראוי אולי לסכם קטע זה בדברי מדרש האגדה בסוף מסכת תענית (דף כט עמוד א)

תנו רבנן: משחרב הבית בראשונה נתקבצו כיתות כיתות של פרחי כהונה, ומפתחות ההיכל בידן, ועלו לגג ההיכל ואמרו לפניו: רבונו של עולם! הואיל ולא זכינו להיות גזברין נאמנים - יהיו מפתחות מסורות לך, וזרקום כלפי מעלה. ויצתה כעין פיסת יד וקיבלתן מהם, והם קפצו ונפלו לתוך האור. ועליהן קונן ישעיה הנביא משא גיא חזיון מה לך אפוא כי עלית כלך לגגות תשאות מלאה עיר הומיה קריה עליזה חלליך לא חללי חרב ולא מתי מלחמה. אף בהקדוש ברוך הוא נאמר מקרקר קר ושוע אל ההר.

שלום רב לאוהבי תורתך ואין למו מכשול

הרב אהרן הכהן כ"ץ.